

РАДОЈКО НИКОЛИЋ

ЗАПИСИ О БОЛЕСТИМА

„Мене скоси јако бољка клета”

Разноврсни записи на сеоским надгробним споменицима западне Србије осветљавају готово све области сеоског народног живота и друштвене прилике кроз које је прошло српско село за последњих сто година. Из њих се сагледа историја свих наших ратова, економско-социјални профил нашег села и природа колективне руралне психологије. На својим „каменим књигама” сељак је оставио сведочанство о свом чојству и јунаштву, о својој патријархалној стици и животној филозофији, о свом амбивалентном односу према богу и загробном животу. Проговорио је на њима о буктавом родољубљу, о сукобима политичких странака, о страдању од злих хајдука и несрећних удеса. Оставио је траг о својој неписмености и полуписмености, о хвали газда и скромности сиромаша, о појави првих сеоских ћака, о односу између чланова породице итд.

Једна од врло интересантних области о којој говоре надгробна слова — су болести од којих су сеоски житељи боловали и умирали. Записи о болестима, којих највише има у селима чачанског краја, одводе нас у времена кад се неуки земљоделац бранио од насртаја многих смртоносних болештина не само лековима и „опасивањем” него и бајањем, гашењем угљевља и молитвом. На споменике нису уписивани само називи болести већ и народни лекари, трагање за лековима, процеси боловања и начини умирања. Ови врло занимљиви записи осветљавају историју болести нашег села и дају анамнезу здравственог стања наших предака, те зато заслужују посебан научни студиј, који би нарочито требао да заинтересује медицинске стручњаке. Овде ће бити речи, углавном, о најкарактеристичнијим записима о

неким „клетим бољкама“, некада страшним и непреболним, а сада ишчезлим или по живот безопасним.

У времена кад правих лекара није било ни у градовима, сеоске болеснике лечили су сеоски „доктори“ — ретки пољоделци који су урођеном интуацијом постављали дијагнозу и предузимали терапију. Биљни лекови, прављени у чанку или ћаси, стављани су на клету бољке и болове утољавали. Ти људи називани су у народу лекари, доктори, хирурзи. На споменицима сељака-доктора уписиване су њихове необичне способности, које су се покаткада преносиле са оца на сина. Милан Милекић из Доње Краварице био је „извештен својим знањем за разно лечење и помоћ од болести (и) доста је света помогао“.* И Миланов отац „био е лекар и доста народа излечио“. На споменику чувеног „марвеног лекара“ Добросава Ђаловића из Зеока, који је обичним калемарским ножем извршио успешну операцију свога унучета, пише да је био „надалеко чувени доктор и хирург“. Карактеристичан је епитаф „ортопеду“ Милошу Раковићу из Милићева Села. Преломљене руке и ноге је намештао и оне су под његовим надзором зарастале. „Покојни Милош као изкусни народни лекар бије је чувен у целој Србији јер је многе невољнике на ноге подигао а многим рукама способним за рад учинио“.

Пољоделци су покаткад умирали лаком смрћу, без боловања. То су случајеви кад сељак изненада занемогне и „изумре напрасно“ на њиви, у воћњаку, на путу, услед срчане „капље“ или нечег другог. На извесним споменицима забележене су такве смрти. Један епитаф каже да се домаћин Гаврило Ивановић из Гуче „престави радећи у својој башчи без боловања. Седе и исти час умрије“, а други да се Спасоје Петровић из Дљина „престави... на лијеп дан Свети Јован, са гостима пошто руча и са њима се поздрави“. Понекад су се покојници хвалили да су били здрави као дрен, да их болест никад није нападала, те да су умрли презрели, од дубоке старости, као дотрајали храстови. Мијанло Томашевић из Бељине, који је умро у 85. години, сам је себи, за живота, на споменик уписао: „За свог века нисам пио докторског лека, није ме доктор прегледо“. Горштакчи здрав, пркошио је болести и лекарима.

Некад се умирало овако, на ногама, кад лекари и лекови нису били потребни, а некад се тешко и дуго боловало па се лек свуда тражио. Куда све родбина болесника, или сами болесници, не идоше да спас од смртне бољке нађу. Али лека нигде није било. Ни у апотеци, ни код травара, ни код гатара. Епитафи то наглашавају. Родитељи и „остала задруга, који су прошли доста света, не нађоше Арсу лијека“,

а газда, члан Светоандрејске скупштине, „у Беч иде да се лечи“, али без успеха. Једна супруга, такође, умре, јер „не може се њојзи наћи лека“.

Насупрот лаким смртима, без боловања, забележене су и смрти после дугогодишњег боловања од тешке болести. Та тешка болест била је свака смртоносна и дуга болест, али се под њом најчешће подразумева туберкулоза, коју епитафи ретко кад помињу изричито, већ изразима „бољка клета“ и „неизлечива бољка“. Епитафи као што су: „Мене скоси јако бољка клета“ и „Дугогодишња служба, усталачки и неуморни рад донели су му неизлечиму бољку“ — јасно говоре да се ради о „сувој“ болести која је постепено и дуготрајно, уз кашаљ, исцрпљивала организам. Ова заразна болест крила се од комшија, па се и на споменицима избегавало њено право име. Ипак, постоје записи који именују ову болест народним изразом јектика. „Подлегао је неизлечивој болести јектици од које је умро“ — пише на споменику једног механције. „У дугогодишњем боловању од јектике престави се“ — забележено је на споменику другог механције. А од ове кашљиве болести најчешће су умирали млади кафански људи, шегрти, калфе и трговчићи — они који су са чистих планинских висова сишли у прљаве паланачке сокаке.

Осим јектике помињу се и остале инфективне болести. Нарочито епидемичне. На споменицима се може прочитати да се умирало од богиња, грипа, шарлаха, тифуса, колере, дифтерије, дизентерије, итд. По овим записима може се тачно одредити време кад је која епидемија појединим крајевима харала.

Да неко умре од куге нађен је само један запис, јер је ова страшна чума престала да жање пре него што су први каменови мртвима почели да се подижу. Тај запис се односи на 1815. годину, када се у Чачку и око њега умирало од „црне смрти“. Забележен је на споменику Јанка Трифуновића, оца драгачевског капетана Максима Амице („умре од куге 1815. год.“).

И богиње се поретко помињу. Средином 19. века оне харају целом Европом. Попеше се тада и уз Каблар и у Рошцима уморише једног младог немара дунђерског. „Богиње живот узеше му и велију жалост причинише родитељима его“. И на споменицима из осамдесетих година јављају се епитафи са поменом богиња.

Нешто чешће се може наћи да некога покоси „страшна болест грип“. Посебно је ова болест по својој токсичности била страшна 1918. године. То је тзв. шпански грип, који се на споменицима помиње и под именом грознице. Војник који је дошао на одсуство „умре код

куће од шпанске грознице 1918. г." Но, грип је усмрћавао и пре и после те године. На споменику осамнаестогодишње девојке из Трбушана урезано је: „Овде почива Радомила, кћи Илије Колака, девојка од 18 година. Умре од болести грип 19. марта 1924. године."

Тифус је такође помињан као узрок смрти. Нарочито се од њега умирало за време првог светског рата. Био је то пегавац који је Србијом беснео у току зиме 1914-1915, када је од њега помрло око 150.000 људи. Неке породице се потпуно затреше под најездом ове морије. На извесним споменицима је урезано да готово сви чланови породице „изумреше од тифуза 1915. год." На споменику једног младића из Горње Добриње наводи се да је аустријска војска унела у Србију тифус. „А препадом аустријске војске у Србију 1914. г. унесе тифус и он би жртва." Војници су такође страдали. Један војник „умре од тифуза у болници ужичкој у Крчагову", а други, тобџија, ратујући на Шапцу, паде „усред љутог боја", али „не од зрна и гранате клете, већ тифуза болести проклете".

Колера је у неколико валова захватала Србију у 19. веку, али њеног помена на споменицима из тог века нема. Последњи пут се појавила у балканским ратовима. Свом жестином избија у брегалничкој бици и односи 5.000 војника. И на споменицима војника из „бугарског" рата нађе се понеки помен ове болести. Добросав Ивановић из Адрана „подлеже тешкој болести колери и умре у својој 31. години 18. јула у 1913. години у селу Псачи", а Самаилац Миливоје Минић „учестова у рат бугарски (и) по свршеном рату пође кући и у путу се на Ристовцу разболи од заразне болести колере и умро је. 1913. г."

Од осталих инфективних болести помињу се шарлах, дифтерија и дизентерија. Седамнаестогодишња девица из Врана „умрла (је) 24. новембра 1914. год. од опаког шарлаха ком не беше лекара". Дифтерија се помиње као гушобоља или болест гра. „После кратког боловања умре од гушобоље у Чачку 23. августа 1878. год." — пише на споменику „лијонира стајаће војске". За дизентерију се употребљава народни израз срдобоља. На неколико споменика је уписано да неко умре од „срдобоље".

Нађени су и примери, изузетно ретки, да се умирало од епилепсије, запаљења мозга, реуме и рака. Нарочито је занимљив епитаф који каже да је писар липчанске општине Тимотије Вратоњић умро од падавице. „А умре од падајуће болести у канцелари истој 2. јула 1881. год. А остави перо и артију са којом се свагда радо занимаше." Младић из Дајића „умре од запаљења мозга", а чаругџија из Вучковице „од раматизме после дугог боловања". У последње време, са уче-

сталашћу смрти од рака, појави се понеки епитаф о овој опакој болести. На споменику младог Бранка Мајсторовића, у Жаочанима, уписано је:

„Младост ми је увенула
од болести љутог рака.
Одвојик се од јединог брата.”

Осим ових сасвим кратких записа о врстама болести које су у смрт људе одводиле, постоје и врло тужни, прилично дуги записи који описују боловање болесника, нарочито ако је боловао дуже. Ти се записи састоје од око десетак стихова, а описују првенствено психичко стање болесника у очекивању смрти. Дирљив је епитаф младићу Радомиру коме се, у освитку пролећа, смрт прикрадаше. Он не дочека време пролећних цветова — а то је једино што је, претешко болан, још желео. Умре почетком марта, у време првог топљења снега. Аста 1892.

„Снег се топи и изниче цвеће,
радују се људи према љету.
Али мене оздрављења нема,
мој се живот вечном гробу спрема.
Од болова изнемогле очи,
нити нога с кревета да крочи.
Само још се молим вишњем Богу
до пролећа да живети могу.
Да бар цвећем окићена гроба
кад умирем у млађано доба.”

Наводимо текст још једног епитафа овакве врсте из најновијег периода. Урезан је на споменик Драгољуба Танасијевића, момка из Заблаћа, коме се, због тешко болних плућа, „млади живот саломно.”

„Ову песму нека сви запамте
Како моја болна плућа пате.
Ја сам тешку болест оболио,
мој се млади живот саломно.
Сада видим последњи су часи,
млади живот хоће да с угаси.
Дивно ли је моје родно село
у коме сам живот започео.
Болница је моја нова кућа,
у њој лечим своја болна плућа.
Тешки јади, болести проклета,
што ме гониш са овога света?

Кад помислим на моје другове,
онда теже подносим болове."

Тако су на сеоским гробљима уписани и сеоски лекари, и процеси боловања, и готово све болести од којих нису могли да спасу ни градски лекари ни сеоски травари. Природно је да нису баш све болештине увек саопштаване. Да су каменоресци неким случајем загледали у књиге умрлих које су водили сеоски попови, сазнали бисмо за још неке болести и разлоге још многих смрти. Јер попови записа-ше да неки земљодели умреше од сипње, пришта, килавости, ницине, коњштака, грчева у стомаку, краста. . . Тијањски парох, прота Добро, забележи да умре дечак „од врућице“, да неста жена „шлогирана одавно“, да сконча супруга „с ума сишла-полудила“, да старац ишчиље „природном смрћу“, да девојчица умре „недонешена“.

* Сви епитафи су у изворном облику, само је интерпункција савремена.

INSCRIPTIONS SUR DES MALADIES

Les stèles mortuaires en Serbie Occidentale comportent de très intéressantes inscriptions parlant des maladies dont les paysans ont été malades et dont ils sont morts. De nombreuses inscriptions indiquent quelles ont été les maladies qui ont depuis 150 ans attaqué la vie de l'homme de la campagne et éclairent l'histoire des maladies de notre campagne et l'anamnèse de l'état de santé de nos ancêtres.

Les monuments indiquent de nombreuses maladies depuis la peste jusqu'au cancer. La tuberculose est surtout très fréquente, sous le nom «maladie de poitrine», ainsi que des maladies infectieuses surtout épidémiques: typhoïde, grippe, choléra, scarlatine et diphtérie. Ces monuments permettent de situer dans le temps les épidémies. Les inscriptions sur les morts sans maladie sont également intéressantes, le paysan y est mort «subitement», de «shos».

En plus des inscriptions sur les genres de maladies il y en a également décrivant l'état psychique des malades dans l'attente de la mort. Elles comportent d'habitude une dizaine de vers.

Certaines inscriptions parlent de rares paysans qui ont su, à l'époque où il n'y avait pas de vrais médecins, donner le diagnostic et soigner. Les inscriptions les nomment médecins, docteurs ou chirurgiens.

Radojko Nikolić